

KAI KURIE NEĮGYVENDINTOS ARCHITEKTŪROS TERMINOLOGIJOS IR TIPOLOGIJOS BRUOŽAI

Indrė GUDELYTĖ-RAČIENĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, Vilnius, Lietuva

El. paštas: igudelyte@gmail.com

Įteikta 2015-11-09; priimta 2015-12-03

Straipsnyje nagrinėjama neįgyvendintos architektūros tema kalbotyros ir tipologijos aspektu, keliami iki šiol retai svarstyti terminologiniai klausimai: analizuojamos dažniausiai vartojamos sąvokos, jų tinkamumas architektūros mokslo diskurse. Schemos forma pateikiamas tipologinis nerealizuotos architektūrinių projektų ir sumanymų modelis. Neįgyvendintos architektūros kontekste projektus siūloma skirstyti pagal jų sukūrimo tikslą: į realizuotinus arba nerealizuotinus. Straipsnyje pabrėžiami ir pagrindžiami kai kurių neįgyvendintos architektūros rūšių esminiai bruožai, skirtumai, tarpusavio sąveikos, analizuojama aktualių sąvokų (utopinis ir vizionierinis) suvokimo kaita istoriniame fone.

Reikšminiai žodžiai: neįgyvendinta architektūra, nerealizuoti projektai, tipologija, terminologija, vizionierinis, utopinis.

Įvadas

Neįgyvendintos architektūrinių projektų tema iki šiol nagrinėta fragmentiškai, tad ir tipologiniai šios temos aspektai analizuoti nedaug, o esamus siūlymus, kaip klasifikuoti nerealizuotus architektūrinius projektus ir sumanymus¹ pagal tam tikrus bruožus, būtina tobulinti. Nustatyti, pagal kokius kriterijus galima būtų skirstyti bū-

tent fiziškai neįgyvendintus architektūros kūrinius – vienas pagrindinių straipsnio uždavinių.

Remiantis ligšioliniais bandymais klasifikuoti nerealizuotus architektūrinius projektus, straipsnyje pateikiamas galimas neįgyvendintos architektūros skirstymo variantas. Tokia tipologizacija reikalinga norint atlikti tolesnius dalyko tyrinėjimus, siekiant juos pateikti sistemiškesne ir logiškesne forma, įgyvendinant svarbių architektūrinių fenomenų lyginamąsias studijas, atskleidžiant esminius atskirų neįgyvendintos architektūros rūšių tarpusavio ryšius, bruožus, bendrą struktūrą.

¹ Straipsnyje sąvoka „architektūrinis sumanymas“ vartojama išskirtinai nerealizuotos (arba neįgyvendintos) architektūros darbams apibūdinti. Skirtingai nuo architektūrinių projektų, sumanymas turi didesnę idėjinę, o ne praktinę užtaisą, kuriam atskleisti nėra būtinas techninis projektas ar brėžiniai.

Atliekant tipologinę analizę, susidurta ir su terminologijos problema. Kai kur literatūroje ir kituose šaltiniuose iš dalies vyrauja tam tikra painiava. Pavyzdžiui, populiarios sąvokos „vizionierinis“², „utopinis“, apibūdinančios tam tikrų neįgyvendintų projektų tipą, tarsi visiems suprantamos. Tačiau pasitaiko, kad jos vartojamos kaip sinonimai arba tiesiog skirtingi autoriai tapačias sąvokas vartoja omenyje turėdami ne tapačius dalykus. O gal sinonimiška jų vartoseną nėra klaidinga? Gal šiems reiškiniams būdingi labai panašūs bruožai? Atsakymai į šiuos klausimus, remiantis iki šiol publikuota teorine medžiaga, – tai dar vienas iš šio straipsnio uždavinių.

Lietuvių kalboje problema dar ryškesnė: prasminių iškraipymų pavojus atsiranda verčiant menotyros terminus, sąvokas iš kitų kalbų, kai tai daroma neįsigilinus arba neturint pakankamo žodžių darybos žinių, kai per daug varijuojama tarptautiniais žodžiais ir pan., todėl straipsnyje siūlomi ne tik kuo paprastesnės vartoti sąvokos, bet ir jų vertimai į populiariausias Lietuvoje užsienio kalbas – anglų, rusų, vokiečių.

Reikšmių asimiliacijos, jų kaitos, netinkamo vartojimo ir apskritai vartojimo architektūros mokslo diskurse problema užsienio tyrėjų jau buvo pastebėta, todėl esama įvairių publikacijų, kuriose bandoma aiškinti minėtas aktualias sąvokas, jų kilmę ir tarpusavio skirtumus. Reikšmingesnės jų apžvelgiamos šiame darbe.

Taigi straipsnio tikslas – pateikti galimą architektūrinių projektų ir sumanymų tipologijos variantą bei išgryninti nerealizuotos architektūros kontekste vyraujančių aktualesnių sąvokų apibrėžimus.

Neįgyvendintų projektų tipologizavimo klausimas literatūroje

Susisteminti nerealizuotų architektūrinių projektų gausą bene pirmą kartą bandyta XX a.

8-ajame dešimtmetyje. Iš dalies tai atliko A. Sky ir M. Stone savo knygoje „Unbuilt America“ (Sky, Stone 1976). Autoriai išskiria tris pagrindines neįgyvendintų projektų grupes:

1. *Neįgyvendinti sąmoningai*. Šiam tipui priklauso ne mažiau už įgyvendintus projektus reikšmingi, brandūs, apgalvoti, tačiau abstraktesni ar labiau idealizuoti projektai. Pastariesiems paprastai nebūna numatyta konkreti statybos vieta ar užsakovas, o objekto neįgyvendinamumas – vienas iš kūrėjo tikslų.
2. *Neįgyvendinti nesąmoningai*. Tokiems projektams fiziškai įgyvendinti sutrukdo nepalankiai susiklosčiusios įvairios aplinkybės, dažniausiai nepriklausančios nuo autoriaus valios.
3. *Nebaigti statyti pastatai*. Tai pastatai, kurių architektūra neįgyvendina projektinės užduoties, kurie nėra galutinis kūrybinio sumanymo tikslas ir jie netinkami naudoti.

Pirmosios dvi grupės suformuotos atsižvelgiant į projektuojant turėtą tikslą realizuoti arba nerealizuoti konkretų projektą. Trečioji grupė neatitinka šio loginio pagrindo ir yra kitokios prigimtės – ji apibūdina tam tikrą projekto materializacijos stadiją. Ko gero, autoriai šį punktą laiko svarbiu, todėl įvardija šalia kitų dviejų, nors tik iš dalies su jais besisiejanti. Be šio, įžvelgiami dar kai kurie trūkumai. Pavyzdžiui, tipologizuojant projektus, vienu atveju tipologizavimo pagrindu imama skirtinga jų prigimtis (konkursiniai, studentų, conceptualūs darbai, urbanistiniai, vizionieriniai projektai, prototipai), kitu atveju – neįgyvendinimo priežastys (konkreto užsakovo nebuvimas, kompozicinių parametrų netikimas, kiti trukdžiai), trečiu – materializavimo stadija (nebaigta statyti). Ir visa tai sudėliojama viename tipologiniame modelyje.

Sąvokų vartojimas taip pat kelia tam tikrų abejonių. Pavyzdžiui, prie sąmoningai neįgyvendintų darbų priskiriami prototipai. Apibrėžimas „prototipas“ čia jungia iš esmės du savo prigimtimi skirtingus architektūros žanrus: prototipas – kaip pavyzdinis projektas

² Šiuo atveju priesaga „-inis“ pasirinkta kaip nurodanti rūšinę priklausomybę, tipą. Laikoma, jog priesaga „-iškas“ nurodo panašumą į tam tikrą daiktą, reiškinį.

ir prototipas – kaip teoriniai architektūriniai siūlymai. Jų priskyrimas prototipams – labai abejotinas.

Autoriai išskiria vizionierinius ir urbanistinius projektus. Čia susiduriama su sąvokų niveliacija. Prie urbanistinių projektų minimi idealūs miestai ir utopijos. Vizionierinė architektūra, pateikiama kaip atskiras tipas, pasak autorių, taip pat apima utopinius (nors ir ne urbanistinius) projektus.

Taigi siūlomoje nerealizuotos architektūros tipologizacijoje esama kai kurių esminių loginių ir terminologijos trūkumų, tačiau šis darbas – tai nemenkas teorinis įnašas nerealizuotų projektų tipologijos temoje.

Elementarų skirstymą pasitelkia autorius W. Jones, pateikdamas XX a. pab. ir XXI a. pr. neįgyvendintus projektus albume „Unbuilt Masterworks of the 21st Century“ (Jones 2009). Čia jie skirstomi pagal paskirtį: meno ir pramogų erdvės, muziejai, urbanistiniai projektai, gyvenamosios paskirties pastatai, inžineriniai statiniai, kultūros ir švietimo objektai. Toks klasifikavimas nėra specifinis kalbant apie nerealizuotus projektus, nes taip pat sėkmingai gali būti taikomas ir įgyvendintiems projektams tipologizuoti.

Iš lietuvių autorių eksperimentinės architektūros, kurios didžioji dalis projektų sąmoningai neįgyvendinama, tipologinius ypatumus nagrinėja T. Grunskis. Jo nuomone, šios architektūrinės raiškos produktų tipologizacija esti veiksminga tik remiantis tikslingumo kriterijumi, t. y. realistinis ar idealistinis yra projektas, mat visi kiti aspektai (formos, metodo, technologiniai kriterijai) būtų per daug paviršutiniški ar painūs, nes „<...> beveik visuose eksperimentinės architektūros kūriniuose yra kiekvieno iš čia paminėtų kriterijų dalis“ (Grunskis 2011b).

Nors, kalbėdamas apie eksperimentinę architektūrą, autorius šiam fenomenui priskiria ne tik utopines ir distopines vizijas, bet ir manifestus, požiūrius (angl. *approaches*), procesus ir principus, prisidedančius prie architektūros tendencijų ar pokyčių joje formavimo, imdamasis tipologizavimo išvardytus teorinius sandus jis ignoruoja, pabrėždamas architektūrinio

eksperimentavimo sampratos – kaip vientisos koncepcijos – neegzistavimą. Neva tik bendrais bruožais galima nusakyti eksperimentinio kūrinio sampratą – tai idealistinė pakraipa ir labai ryškus inovacijos elementas (Grunskis 2011a).

Taigi T. Grunskis suformuluoja dvi sąvokas eksperimentinei architektūrai apibūdinti: „realistinė“ (arba „įgyvendinimo“) ir „idealistinė“. Toks principas, pagrįstas tikslingumo kriterijumi, iš dalies siūlomas ir A. Sky bei M. Stone (jei ignoruotume trečiąjį tipą – „nebaigti statyti pastatai“). Taigi teoriškai jis galėtų būti taikomas ir grupuojant nerealizuotus projektus. Šis neįgyvendintos architektūros skirstymas būtų pats bendriausias ir logiškai pagrįščiausias.

Neįgyvendintų projektų tipai: sąvokos ir sąveikos

Kasdienėje kalboje sąvokos „idealistinis“ ir „realistinis“ dažniausiai vartojamos tokiomis prasmėmis, kaip: siekiantis idealo – idealistinis, materialus – realistinis. Pagal žodžių darybos principus „idealistinis“ ir „realistinis“ yra darybiškai skaidūs ir esti žodžių „idealizmas“ ir „realizmas“ vediniai.

Literatūroje egzistuoja daugybė žodžio „idealizmas“ ir „realizmas“ paaiškinimų, kuriais remiantis galima suprasti ir „idealistinis“ bei „realistinis“ reikšmę, tačiau beveik visi jie yra pateikiami grynai filosofiniame kontekste. Tokius daugiaprasmius, įvairiai interpretuotinus žodžius „idealistinis“ ir „realistinis“ galima būtų iš dalies pakeisti atitinkamais lietuviškais būdvardžiais: „neįgyvendintini“ (sin. „nerealizuotini“, t. y. be tikslo realizuoti) ir „įgyvendintini“ (sin. „realizuotini“, t. y. su tikslu realizuoti).

Kadangi būdvardis „neįgyvendintini“ fonetiškai labai panašus į „neįgyvendinti“, be to, yra gana ilgas, atsižvelgiant į terminų kūrimo ekonomiškumo principą, patogumo dėlei jį galima būtų keisti tarptautinės kilmės žodžiu – „nerealizuotini“.

Būdvardžiai „įgyvendintini“, „realizuotini“ tik iš dalies atskleidžia norimą išreikšti neįgyvendintų projektų, kurie buvo kurti turinti

tikslą statyti, esmę. Šiuo atveju labiau tiktu žodis „sužlugęs“. Nors jis yra gana vaizdingas būdvardis, tačiau bene taikliausiai apibūdina neišsipildymo faktą, kai, tarsi esant visoms prielaidoms, galiausiai projektas būna fiziškai neįgyvendintas (statinys nepastatytas). Kita šaltiniuose aptinkama sąvoka yra dar alegoriškesnė – tai „mirę“ projektai³.

Būtina pagrįsti būdvardžio „vizionierinis“ vartojimą tekste. Pagal lietuvių kalbos gramatikos žodžių darybos principus būdvardis „vizionierinis“ kilęs iš daiktavardžio „vizija“.

vizija → (pranc. *vision* < lot. *visio* – vaizdas, reginys): 1. tariamas vaizdas, regėjimas, vaizduotės paveikslas; 2. Svajonė (Vaitkevičiūtė 2001).

Žodžio „vizionierius“ tarptautinių žodžių žodyne apskritai nerasime, kadangi tai – neteiktinas kalbinis darinys.

Terminus „vizionierinė architektūra“, „vizionieriniai projektai“ būtų šaunu keisti lietuviškais sinonimais, pavyzdžiui: „vaizduotės architektūra“, „numatančioji architektūra“ ar net „aiškiaregiškoji architektūra“. Juk išties – daugelis šios architektūrinių projektų kuriami remiantis ne tiek technologine tikrove, kiek kūrėjo fantazija, t. y. struktūros dažnai pranoksta bet kokias technologines galimybes arba tampa įmanomos įgyvendinti tik atsiradus novacijoms technologijų srityje. Užtektų peržiūrėti kelis žymesnių vaizduotės architektūros kūrėjų darbus, kurie labiau primena meninius ieškojimus, patrauklias spalvines, grafines, erdvines kompozicijas, o ne į realizavimą orientuotus projektus. Pavyzdžiui, *Future Systems* „Lašo“ 1985 m. projektą, P. Cook „Sluoksniuotas miestas“ 1981 m. – projektuojamu periodu techninių galimybių įgyvendinti panašius projektus neegzistavo, o dabar tokių sumanymą realizuoti nebūtų didelis iššūkis. Taip pasitvirtina numatantis, aiškiaregiškas vizionierinės architektūros charakteris. Visgi, nepaisant analizuojamo termino kalbinio

neteiktinumo, jis bus vartojamas straipsnyje, nes sąvoka jau yra prigijusi menotyros terminijoje, ir nė vienas lietuviškas atitikmuo esmingai neatspindi šio žodžio prasmės.

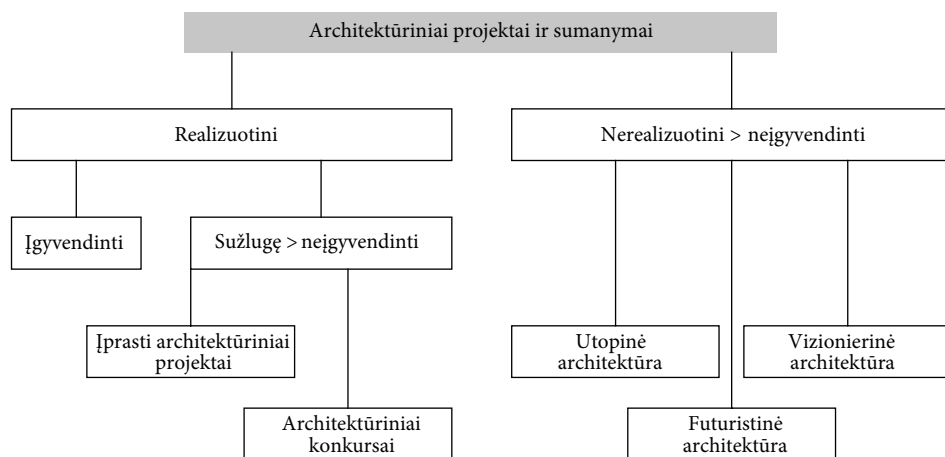
Kai kurie užsienio autoriai, nagrinėdami įvairius su nerealizuotos architektūros tema susijusius klausimus, taip pat linkę vartoti vaizdingus būdvardžius, imasi kurti naujadarus arba taikyti iki šiol kitame kontekste vartotus žodžius. Pavyzdžiui: *The Unbuiltism* (angl. *nepastatyvizmas*) (Sky, Stone 1976), *Forgotten Architecture* (angl. *pamiršta architektūra*), *Dissipative Architecture* (angl. *iššvaistytą architektūrą*) (Sprecher, Leblanc 2013), *Paper Architecture* (angl. *popierinė architektūra*) (Ostwald et al. 2007), *bumazhnaia arkhitektura* (rus. *popierinė architektūra*) (Aleksandrov 2006), *Arquitecturas ausentes* (isp. *nesamoji architektūra*) (Marquez 2005) ir pan.

Neįgyvendintų architektūrinių projektų ir sumanymų tipus, ryšius, jų atsiradimo scenarijus galima iliustruoti ir toliau juos analizuoti pasitelkiant schemą (1 pav).

Apibendrinamasis schemos dėmuo, esantis jos viršuje, – tai įvairaus pobūdžio *architektūriniai projektai ir sumanymai*, kuriami su arba be išankstinio autoriaus siekio juos įgyvendinti (arba pastatyti). Būtent, atsižvelgiant į šį tikslingumo kriterijų, iš bendros projektų sąvokos atsišakoja du architektūrinių projektų ir sumanymų tipai:

1. Realizuotinas projektas / realizavimo architektūra (sin. įgyvendintinas / įgyvendinimo; ang. *architecture intended to be realized*; rus. *архитектура предназначена быть реализованной*; vok. *Architektur der Realisierung*) apima tiek įgyvendintus, tiek ir nerealizuotus – sužlugusius – projektus. Sužlugusių (angl. *failed*; rus. *не внедренный*; vok. *gescheitert*) projektų tipui priskiriami įprasti architektūriniai ir urbanistiniai projektai, taip pat architektūrinių konkursų projektai – nugalėtojai, kurie, būdami pripažinti kaip realizuoti, įgyvendinti nebuvo. Sužlugęs projektas – tai darbas, kurį autorius kuria su intencija realizuoti fiziškai (pastato, statinio

3 Architektūros apžvalgos žurnale „Archiforma“ kelis metus su pertrūkiais gyvavo skiltis „Mirę projektai“, kurioje buvo aprašomi ir nagrinėjami neįgyvendinti įvairių laikotarpių projektai Lietuvoje.

1 pav. Architektūrinių projektų tipologizavimo schema

pavidalu), tačiau dėl įvairių aplinkybių to padaryti nepavyksta. Realizuotinas projektas įgauna neįgyvendinto projekto savybes tik susiklosčius nepalankioms aplinkybėms, o daugelis jų yra programuojami įgyvendinimui ir paprastai tai įvyksta.

2. *Nerealizuotini projektai* (sin. neįgyvendintini; angl. *intentionally unrealizable*; rus. *намеренно не реализуемый*; vok. *absichtlich nicht realisierbar*) apima utopinę, vizionierinę ir futuristinę architektūrą. Visi šie architektūriniai sumanymai taip pat gali būti tiek techniškai neįmanomi realizuoti, tiek įmanomi pastatyti statiniai, tačiau dažniausiai kuriami be tikslo statyti. Taigi nerealizuotini projektai *de facto* gali būti priskirti neįgyvendintiems. *Nerealizuotinas / neįgyvendintinas projektas* kuriamas iš idėjinių paskatų, kaip meninis objektas (sumanymas), neskirtas įgyvendinti fiziškai, t. y. jį pastatant. Neįgyvendintinas projektas pats savaime ir yra baigtinis kūrybinis rezultatas. Daugelis neskirtų įgyvendinti projektų kartu būna ir technologiškai įgyvendinami.

Taigi *neįgyvendintas projektas* (sin. nerealizuotas; angl. *unrealized*; rus. *не реализован*; vok. *nicht realisiert*) – tai sąvoka, apibendrinanti visus neįgyvendintus projektus apskritai – tiek

neįgyvendintinus, tiek skirtus įgyvendinti, bet dėl įvairių priežasčių nerealizuotus.

Nepaminėtas, tačiau egzistuojantis reiškiny – *neįgyvendinamas* (sin. nerealizuojamas, neįmanomas įgyvendinti; angl. *unrealizable*; rus. *не реализуемый*; vok. *unrealisierbar*) projektas. Tai projektas, kurio neįmanoma įgyvendinti dėl technologinių ar finansinių priežasčių. Toks projektas turi galimybę būti įgyvendintas tas priežastis pašalinus. Šis bruožas išimtinai būdingas nerealizuotiniams projektams. Kadangi terminas „neįgyvendinami projektai“ nepaklūsta bendram tipologizavimo kriterijui (t. y. koku tikslu autorius kūrė projektą), jis scheme nefigūruoja.

Nerealizuotos architektūros tipų samprata ir bruožai

Projektai, neskirti įgyvendinti. Terminas „futuristinė / futurizmo architektūra“ tyrimo kontekste siejama su XX a. pradžios ir XX a. 7-ojo dešimtmečio futuristiniais judėjimais, neįpinant šios sąvokos į vizionierinių ar utopinių projektų lauką. Šaltiniuose šis būdvardis neretai pasitelkiamas novatoriškumo, naujumo, nerealumo, fantastiškumo įvaizdžiui apibūdinti, ir tai nėra klaida.

Sąvokų „vizionierinis“ ir „utopinis“ išaiškinimas iki šiol nėra visuotinai sutartas. Vieni tyrėjai šiuos fenomenus subendravardiklina, kiti atvirkščiai – linkę griežčiau skirti vizionierinę ir utopinę architektūrą.

Utopijų įvairovė ir anksčiau vertė teoretikus abejoti šio termino tinkamumu ir ieškoti tikslesnių apibrėžimų. Vienas tokių autorių – Constantinos A. Dioxiadis, vietoje žodžio „utopija“ siūlęs vartoti „entopijos“ arba „eutopijos“ sąvokas, reiškiančias „gerą vietą“. Jo nuomone, utopija iš esmės negali būti traktuojama kaip veiksmų planas, užmojis, skirtas kurti miestą, nes žodis iš anksto programuoja negalimybę (išvertus iš graikų kalbos, utopija – tai neegzistuojanti vieta) (Samalavičius 2008).

Vėliau utopijos terminą architektūroje plačiai nagrinėjo Nathaniel Coleman (Coleman 2013). Jo požiūriu, utopijos sąvoka architektūroje turėtų būti taikoma priklausomai bent nuo šių keturių elementų egzistavimo projekte:

1. Socialinio ir politinio turinio, aktualumo.
2. Gana aukšto detalizavimo lygio, konkretumo.
3. Vienas iš esminių tikslų turi būti teigiamo sociopolitinio gyvenimo pokyčio, kaip rakto į tai, kas yra siūloma, konstruojama įgyvendinti, siekis.
4. Etiniu ir estetiniu požiūriu konstruktyvi dabartinės situacijos kritika (atsižvelgiant į istoriškai susiklosčiusį kontekstą) kaip motyvacija jos transformacijos siekiui.

Taigi tam, kad architektūrinis ar urbanistinis projektas būtų laikomas utopiniu (ar turinčiu utopijos bruožų), jis privalo aprėpti tiek socialinio proceso problematiką, tiek erdvinio-teritorinio išdėstymo klausimus.

N. Coleman akcentuoja skirtingą prasminę sąvokų „utopinis“ ir „vizionierinis“ prigimtį. Pasak jo, „utopinis“ ir „vizionierinis“ netinkamos greta viena kitos, viena kitai papildyti vartoti sąvokos.

Architektūros istorikas ir kritikas Hans Ibelings teigia esant galimus du ateities modelius: ateities, kuri tėra dabarties ekstrapoliacija (vizionierinis ateities piešimas dabartine patirtimi numatant, kaip ji vystysis toliau), ir idealios

būsimo, kuriai įgyvendinti reikalinga esminė socialinė (utopinė) pertvarka. Pasak autoriaus, utopijos natūraliai pasmerktos neišsipildymui ne tik savo organizacijos, bet ir dažnai konstrukcijos principais. Apskritai geriausios utopijos paprastai yra neįgyvendintos utopijos, – tikina H. Ibelings (Ibelings 2012).

Tokiam utopijos apibūdinimui iš dalies priitaria ir architektūros Dr. Inderbir Riar Singh, manydamas, kad modernistinės utopijos bene ryškiausiai atsiskleidė urbanistiniu lygmeniu, kur prielaidos įgyvendinti totalią socialinių ir erdvinį santykių revoliuciją yra geriausios (Singh 2013).

Architektūros profesorius, publicistas moderniosios architektūros istorijos ir teorijos klausimais – Reinhold Martin – termino „utopija“ nesieja su tobulais pasauliais ar idealiais miestais *per se*. Jis akcentuoja galimo pokyčio, pjevio, lūžio, revoliucijos, dramatiškos struktūrinės transformacijos galimybės svarbą. Kalbėdamas apie utopiją, tyrėjas pabrėžia istoriškumo, istorinės sąmonės reikšmingumą, o ne idealios vietos būtinybę (kaip, pavyzdžiui, Platono respublika) (Singh 2013).

Architektūros istorijos profesorius Antoine Picon nagrinėjo utopijos sampratos kaitą istoriškai (Picon 2013). Autoriaus nuomone, jos suvokimas yra labiau komplikotas ir dvi-prasmiskas, nei paprastai manoma. Jis išskiria esminę analizuojamos sąvokos įvaidžio transformaciją XVIII a. ir XX a.

Renesansu Thomas More utopiją labai atitolino nuo realybės, tai buvo nepasiekiamas ir neįgyvendinamas, tiesioginis šio žodžio prasme, „vieta niekur“ – tolimesnė sala su idealia. Kadangi utopiniai tekstai paprastai buvo rašomi esamuju laiku, utopija buvo įsivaizduojama kaip egzistuojanti realiuoju laiku, nors ir nežinomoje vietoje.

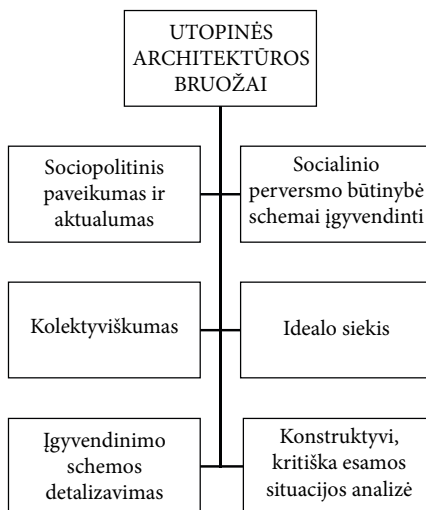
XVIII a. pabaigoje utopijos sąvoka ėmė asocijuotis su sociopolitiniu pokyčiu, kurio poreikį skatino esamos socialinės tvarkos netobulumo kritika. Ji tapo žinia, kurią įgyvendinti tapo įmanoma, nors ir ne staigiai. Iki tol buvęs beveik tik literatūrinis žanras, XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje utopija tapo politinių, socialinių judė-

jimų, eksperimentų sinonimu. Vis labiau imta vystyti architektūrinę utopinės schemas pusę, ji tampa artima architektūriniam projektui, ne tik filosofiniam ar fantastiniam veikalui. A. Picon pažymi, kad R. Owen, Ch. Fourier ir kitų utopistų dėka utopijos santykis su architektūrine, urbanistine mintimi iš esmės pakito: socialinės transformacijos projektai įgijo erdvės matmenį, architektūrinį ir urbanistinį detalumą (Picon 2013).

XX a. utopijos samprata vėl kito. Nors principinis utopinės architektūros siekis liko tas pats – harmoningos aplinkos ir visuomenės siekis, sąsaja su šiuo laikotarpiu išryškėjusiomis ir nepasiteisinusiomis komunistinėmis, kolektyvistinėmis, fašistinėmis ir kapitalistinėmis idėjomis galiausiai sugriovė iki tol idealizuojamą utopijos įvaizdį. Iš esmės persvarstyta individualumo ir kolektyviškumo vertė; sociopolitinė situacija ir grėsmingai individualėjantis socialinio gyvenimo pobūdis kėlė grėsmę visuomeniniam audiniui. A. Picon pažymi ir panašumą tarp XX a. utopijos bei ideologijos, tačiau pabrėžia, kad tai – bent vienu svarbiu bruožu besiskiriančios sąvokos: utopija neša socialinio pokyčio ir kraštutinai kitokios ateities galimybės žinią, o ideologija siekia įteigti dominuojančius dabarties bruožus. O štai architektūra, kaip labai socialus menas, sujungia dabartinių visuomenės poreikių ir jų pokyčio galimybę į vieną visumą (Picon 2013). XX a. 8-ajame dešimtmetyje tokie autoritetai, kaip F. Jameson, Ch. Jencks ir M. Tafuri, deklaravo modernybės ir utopijos baigtį, o dar vėliau utopija apskritai buvo eliminuota iš architektūrinės kultūros (Contandriopoulos 2013). Šiais laikais ir vėl grįžtama prie utopijos fenomeno, jo reikšmės, prasmės paieškų ir perspektyvos klausimo.

Grįžtant prie vizionierinės architektūros sąvokos, A. Sky ir M. Stone ją vartoja neįgyvendintos architektūros kontekste, tačiau, skirtingai nuo kitų autorių, jie kalba apie utopinius ir vizionierinius projektus kaip apie viena kitą papildančias sąvokas (Sky, Stone 1976). Iš esmės toks požiūris prieštarauja anksčiau minėtoms N. Coleman bei H. Ibelings sampratom.

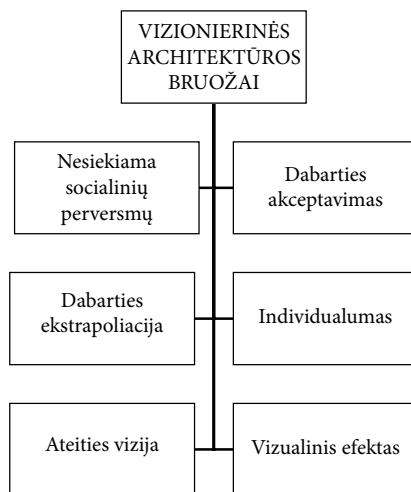
Norint sukonkretinti ir apibendrinti kai kurių šiuolaikinių autorių įžvalgas, galima išskirti pagrindinius utopinės architektūros bruožus, pateiktus 2 pav.

2 pav. Utopinės architektūros bruožai

Ši utopinės architektūros samprata leidžia paplėsti dažniausiai minimų utopijų kūrėjų sąrašą tokiais vardais, kaip „Archigram“, R. B. Fuller, K. Kurokawa, K. Tange, Y. Friedman ir kt.

Susisteminant išskirtinos vizionierinės architektūros savybės, skiriančios ją nuo utopinių projektų (3 pav.).

3 pav. Vizionierinės architektūros bruožai

Taigi sąvoka „vizionierinė architektūra“ apima ne tik XVIII a. vizionierių C. N. Ledoux, E. L. Boullee, J. B. Piranesi ir kt. darbus, bet ir visą architektūrinę kūrybą, kuriai būdinga išvardytų bruožų visuma, t. y. konstruktyvistų I. Leonidov, J. Černichov, V. Tatlin ir kt.; avangardistų „Archigram“, „Archizoom“, „Asymptote“, „Future-Systems“, L. Woods, M. Novak, P. Cook ir kt.

Sužlugę projektai. Kaip minėta, jais įvardijami visi architektūriniai projektai, parengti su intencija būti įgyvendinti, tačiau dėl įvairių priežasčių taip ir nerealizuoti. Galėdami būti puikiai realizuoti, šie projektai yra likę tik brėžinių forma arba materializavęsi iškreiptai (pavyzdžiui, padaryta esminių projekto pakeitimų, nebaigti statyti statiniai ir pan.). Ši architektūros darbų kategorija yra bene dramatiškiausia, nes sietina su nepateisintais architekto, užsakovo, visuomenės lūkesčiais, nusivylimu ir paprastai kitomis negatyviomis neįgyvendinimo faktą supančiomis aplinkybėmis. Žodis „sužlugti“ visa tai tiksliai perteikia.

Kalbant apie tokių architektūrinių projektų tipologiją, čia galima būtų taikyti tuos pačius principus kaip ir realizuotoje architektūroje, pavyzdžiui, skirstant juos pagal statinio naudojimo paskirtį.

Specifinė šios nerealizuotos architektūros rūšis – architektūros konkursų projektai, užėmę pirmąją vietą, tačiau nepastatyti. Kitas variantas – kai konkursų laimėtojų projektų vietoje įgyvendinti kitų autorių sumanymai. Paprastai tokių projektų architektai turi visas prielaidas tikėti savo kūrybinio rezultato įgyvendinimu: labai konkrečią projektavimo užduotį, realų sklypą ir net sąmatą, aiškų užsakovą. Visgi dėl įvairių priežasčių (finansinės užsakovo situacijos suprastėjimo, politinių aspektų, visuomenės reakcijos ir t. t.) neretai konkursų lyderiai savo projekto neišvysta realybėje arba jiems tenka atlikti esminius projekto pakeitimus. Lietuvos architektūros istorija itin gausi tokių pavyzdžių: Šv. Jėzaus širdies bažnyčia Vilniuje, arch. A. Vivulskis, 1907–1915 m.; Kauno Prisikėlimo bažnyčios projektas, 1930 metų variantas, arch. K. Reisonas; Kauno autobusų stoties projektas,

1978 m., arch. Algimantas Alekna, Gintautas Telksnys, Leonardas Vaitys; „Swedbank“ centrinės būstinės Konstitucijos pr. Vilniuje projektas (iš esmės pakeistas), 2005 m., arch.: A. Ambrasas, V. Adomonytė, T. Eidukevicius, D. Malinauskas, V. Šeškus, T. Vileikis ir t. t.); Modernaus meno centras, 2010 m., arch. „A0/1 architektai“.

Pasauliniu mastu vienas žinomiausių atvejų, kai originalus projektas, laimėjęs architektūriniame konkurse aukščiausią vietą, galiausiai buvo įgyvendintas su esminiais pakeitimais – tai *World Trade Centre* („Pasaulio prekybos centras“) kompleksas („Studio Libeskind“, 2003).

Sovietiniu periodu dauguma architektūrinių konkursų laimėjusių projektų apskritai nebuvo realizuojami. Darius Linartas pabrėžia, kad „konkursai sovietiniais metais dažnai tapdavo savotiška sklypo galimybių studija ar pasitikrinimas dėl būsimąjo objekto būtinumo. Taigi architektai tapdavo situacijos įkaltais, kai, tikėdamiesi realaus savo sumanymų įgyvendinimo, iš tiesų dalyvaudavo tik idėjiniuose konkursuose. Tai dar kartą įrodo sovietiniais metais vyravusią kūrybinio darbo nuvertinimo tendenciją“ (Linartas 2011).

Visgi dauguma įstabesnių architektūrinių projektų konkursų kūrinių turi didelę išliekamąją vertę ir jau yra padarę didelę įtaką architektūros istorijoje. D. Linartas šį teiginį iliustruoja Tautų Sąjungos būstinės Ženevoje konkurso 1927 metais atveju, kai nugalėtoju buvo paskelbtas itin konservatyvus Nemot ir Flegenheimer projektas, o Le Corbusier, Hannes Meyer ir Richard Neutra darbai liko neįvertinti. Laimėjęs projektas buvo įgyvendintas, tačiau Le Corbusier darbas buvo nepamirštas ir iki šiol rodomas architektūros chrestomatijose kaip vertingas modernizmo architektūros pavyzdys (Linartas 2011). Taigi, kalbant apie neįgyvendintus projektus, architektūrinių konkursų klausimas visuomet bus aktualus.

Apibendrinimai

Bendriausiu požiūriu visus neįgyvendintus architektūrinius projektus galima skirstyti pagal jų

sukūrimo tikslą, t. y. vadovaujantis tikslingumo kriterijumi – projektas skirtas įgyvendinti ar ne.

Neskirtus įgyvendinti projektus ir sumanymus siūloma vadinti *nerealizuotinais*. Jie paprastai neskirti įgyvendinti dėl tokio išankstinio jų autorių sumanymo. Šiam tipui priskiriama vizionierinė, utopinė ir futuristinė architektūra.

Projektus, kurie kuriami siekiant juos realizuoti fiziškai – pastatyti, tačiau dėl tam tikrų priežasčių to padaryti nepavyksta, siūloma vadinti *sužlugusiais* projektais. Tokių architektūros darbų įvairovei priklauso įprasti architektūriniai ir urbanistiniai projektai bei architektūros konkursų pirmųjų vietų laimėtojai.

Sudarant nerealizuotų architektūrinių projektų tipologinę schemą pagal jų sukūrimo tikslą išaiškėja, kad, norint išlaikyti loginius saitus, visą vystymosi hierarchiją neišvengiamai tenka pradėti nuo architektūrinių projektų ir sumanymų apskritai. Neįgyvendintų projektų veiksnys išsryškėja tik antroje ir trečioje schemos pakopoje, kartu su *nerealizuotinų* ir *sužlugusių* projektų dėmenimis.

Vis dar neišspręstas sąvokos „vizionierinė architektūra“ vartojimas lietuviškoje terminijoje. Savo kilme žodis „vizionierinė“ yra nevertotina, tačiau jau prigijusi svetimybė, tad straipsnyje pateikiami alternatyvūs, taisyklingi sinonimai: „vaizduotės“, „numatančioji“, „aiškiaregiškoji architektūra“. Vis dėlto vertėtų pasvarstyti ir apie oficialų sąvokų „vizionierinis“, „vizionieriškas“ ar „vizionierius“ įteisinimą, nes tai – menotyriniame diskurse nuolat vartojami, specifinį prasminį įvaizdį turintys kalbiniai dariniai.

Remiantis literatūros ir šaltinių analize bei esamais neįgyvendintinos architektūros pavyzdžiais, siūloma apibrėžti tokius esminius vartojamų terminų „utopinė architektūra“ ir „vizionierinė architektūra“ bruožus:

Utopinė architektūra – neįgyvendintinos architektūros tipas, kuriam būdinga:

- Sociopolitinis poveikumas, aktualumas.
- Socialinio perversmo būtinumas schemai įgyvendinti (jį išprovokuoja kritiška dabarties situacija).

- Užimamos teritorijos, erdvės, veikimo mechanizmo, socioekonominės schemos detalizavimas.

- Konstruktyvi, kritiška esamos situacijos analizė bei silpnųjų vietų įvardijimas.

- Idealo siekis.

- Kolektyviškumas.

Vizionierinė architektūra – neįgyvendintinos architektūros tipas, kuriam būdinga:

- Socialinių ar politinių perversmų nesiekimas.

- Dabarties priėmimas su visais jos trūkumais ir privalumais.

- Bandymas nuspėti ateitį pagal dabartinę situaciją – dabarties ekstrapoliacija.

- Individualumas – nebūdinga kolektyvizmo idėja.

- Architektūra, iš dalies nuspėjanti ateitį (šiam bruožui įvertinti svarbus laiko veiksnys).

- Estetinis – vizualinis efektas (itin svarbus).

Žvelgiant į utopinių ir vizionierinių architektūrinių projektų istoriją bei skirtingas tyrėjų interpretacijas aiškinant šiuos fenomenus, galima daryti išvadą, kad terminai „vizionierinis“, „utopinis“, „futuristinis“ ir pan. neretai papildo vienas kitą: utopiniam mąstymui yra būdingas numatantis, vizionierinis pradas, ir atvirkščiai – vizionieriniai projektai gali pasirodyti utopiški. Toks faktas verčia šiame tyrime pateikiamą nerealizuotos architektūros sąvokų aiškinimą traktuoti kaip pagrįstą siūlymą ir laikyti jį tolesnių dalyko tyrinėjimų atspirties tašku.

Literatūros sąrašas

Aleksandrov, A. I. 2006. Nerealizovanye arkhitekturnye proekty: problema neispol'zuemogo potentsiala, *Arkhiteldon* Nr. 15 [interaktyvus], [žiūrėta 2015 m. spalio 31 d.]. Prieiga per internetą: http://archvuz.ru/2006_3/5

Coleman, N. 2013. Recovering utopia, *Journal of Architectural Education: Architecture and Utopia* 37(1): 24–26.

<http://dx.doi.org/10.1080/10464883.2013.767117>

- Contandriopoulos, Ch. 2013. Architecture and utopia in the 21st-century, *Journal of Architectural Education* 67(1): 3–6.
<http://dx.doi.org/10.1080/10464883.2013.771021>
- Grunskis, T. 2011a. Kūrybinio eksperimento sampratos architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* 35(1): 25–27.
- Grunskis, T. 2011b. Kai kurie eksperimentinės architektūros tipologinės raidos ypatumai, *Urbanistika ir architektūra* 35(2): 161.
- Ibelings, H. 2012. Is architecture still in need of visionary and utopian thinking?, iš konferencijos *Failed Architecture #8: Future Failures*, 2012 m. birželio 6 d., Amsterdamas, Nyderlandai [interaktyvus], [žiūrėta 2015 m. vasario 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.failedarchitecture.com/failed-architecture-08-future-failures/>
- Jones, W. 2009. *Unbuilt masterworks of the 21st century*. London: Thames & Hudson. 400 p.
- Linartas, D. 2011. *Kūrybinių konkursų reikšmė Lietuvos architektūros mene*: daktaro disertacija. Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Vilnius, Lietuva.
- Marquez, R. R. 2005. *Arquitecturas ausentes del siglo XX*. Sevilla: Tanaís ediciones S. A. 272 p.
- Ostwald, M. J.; Tucker, Ch.; Chapman, M. 2007. *Residue – architecture as a Condition of loss*. Melbourne: RMIT University Press. 258 p.
- Picon, A. 2013. Learning from utopia, *Journal of Architectural Education* 67(1): 17–23.
<http://dx.doi.org/10.1080/10464883.2013.767120>
- Samalavičius, A. 2008. Urbanistinė plėtra ir racionalumo retorika: C. A. Dioxadišo koncepcijų likimas, *Urbanistika ir architektūra* 32(1): 30.
- Singh, I. R. 2013. Utopia. An interview with Reinhold Martin, *Journal of Architectural Education* 67(1): 77–84.
<http://dx.doi.org/10.1080/10464883.2013.767127>
- Sky, A.; Stone, M. 1976. *Unbuilt America: forgotten architecture in the United States from Thomas Jefferson to the space age*. New York: McGraw-Hill Book Company. 308 p.
- Sprecher, A.; Leblanc, F. 2013. Dissipative architecture. The informed nature of Atopia, *Journal of Architectural Education: Architecture and Utopia* 67(1): 27–30.
<http://dx.doi.org/10.1080/10464883.2013.769839>
- Vaitkevičiūtė, V. 2001. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas. 1029 p.

SOME TERMINOLOGICAL AND TYPOLOGICAL FEATURES OF UNREALIZED ARCHITECTURE

Indrė GUDELYTĖ-RAČIENĖ

Vilnius Gediminas Technical University, Saulėtekio al. 11, Vilnius, Lithuania

E-mail: igudelyte@gmail.com

The article analyzes the topic of unrealized architecture in both linguistic and typological perspective. The author raises hitherto rarely discussed terminological issues, analyzes the most commonly used notions and terms in conjunction with their suitability in architectural discourse. The article suggests the general typological model of unrealized architecture. Furthermore, the paper reveals the change of the concept of some unrealized architectural projects' types (specifically "utopian" and "visionary") throughout history.

Keywords: unrealized architecture, unrealized projects, terminology, typology.